

ПРОЛОГ КЪМ „КАНОНИЧЕСКИ РЕЧНИК” НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА ПРЕЗ ПРЕХОДНИЯ ПЕРИОД НА СОЦИАЛИЗМА (50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)

Светлана СТОЙЧЕВА
СУ „Св. Климент Охридски”

Защо гледаме на литературата за деца през този период като на „речник”, а не като на „художество”?

Защо речникът е „малък”? Защо е „канонически”?

На въпросите ще отговорим, но на първо място поставяме самия литературен материал, „гарантът” на темата. На него гледаме като на архивен „речник” на базовите клишета на социализма, които, добре знаем, не се сбъднаха, но се отразиха върху съзнанието на няколко поколения и стигнаха твърде далеч – до народопсихологията. Събирането на този речник е необходимо дори и защото източниците му – книги, списания, вестници – се рециклират като ненужна вече хартия и така би се изличил един от най-кристалнопрозрачните паметници в историческата ни памет.

В периоди на обществени и културни преходи литературата за деца (поне българската) по правило пише „речници”. Колкото в установени и относително стабилни периоди тя е класическата опора, аксеологичната памет, която се препредава от поколение на поколение, толкова във време на радикални обществени и културни обрати тя се превръща едва ли не в „инструмент” на промяната. Точно тогава сякаш „забравя” органичното си предназначение и започва да говори на „чужд”, спрямо детския, език. В този момент тя се оказва много по-лесно пропусклива за външни влияния отколкото литературата за възрастни, а тази ѝ способност я прави едно от най-чистите огледала на големите обществени промени.

В историята на българската литература за деца има два големи прехода, отдалечени един от друг във времето, но в които има нещо типологически сравнимо: Възраждането и преходът към социализма. Преходният социалистически период сякаш набързо „преговаря” Възраждането, за да припокрие плътно националното с партийното и за да му прокопае колкото се може подълбоки и изначални корени. Интересно е, че това става точно с „машата” на детската литература. Коя е базата за сравнение?

През Възраждането се създава българската литература за деца – с просветителски характер и нравоучителен език. Европейското просвещение мо-

жем да разглеждаме като чуждата матрица на тази литература, дала модела за модерното „просветено” българско дете. Разбира се Просвещението е в основата на моделирането изобщо на „възродения” българин, който, по пътя на разширяване на кръгозора и знанията си за външния, извънпатриархалния свят, трябва да осъзнае своята не-свобода, да пожелае да се отърси от всякакъв вид опекунство, сиреч да пожелае свободата; с други думи, комуто се налага да постигне истинска зрелост, за да решава сам съдбините си (така звучат всички просветителски програми). Обобщено казано, този, който трябва да се осъзнае, е българинът като част от общността на българите, а самата общност трябва да обяви националните си идеали.

Обяснима е необходимостта на литературата ни за деца в нейната зора да превежда „купешки” идеи. До този момент нейният опит е единствено фолклорът и всичко от него, което може да социализира детето. Компилациите и побългаряването като метод, чрез който се „смила” европейската литература в духовна храна за естетически неподготвения български читател и слушател, се оказва работеща „рецепта” за създаване и вписване на родната в европейската култура и в частност за създаване на родната литература за деца. Ако си представим европейската култура като „чужд език” за традиционната българска култура през Възраждането, то ще си обясним доминиращия дидактизъм на литературата за деца през този период, както и съзнателно търсената приложна, а не естетическа функция; ще си обясним и самия процес на побългаряване, а също и усещането, че днес тази литература прилича повече на отворен „речник” на високите възрожденски клишета, отколкото на преживян свят. Моделите на чувстване, мислене и поведение се вменяват на детето, а и изобщо на възрожденеца като дълг, но който дълг, в духа на Просвещението, се представя като съобразен с Естеството.

Подходящ пример е сп. „Пчелица” (1871) на Петко Р. Славейков, където отделните четива фактически наподобяват дефиниции. От тях може да се научи от „*що е отечество*”, до „*що е вечност*”; какво е „*доброто дете*”, какво е „*лошото дете*”; дори какви „*мисли*” трябва да има „*умното дете*”. „Мислите” са обединени около отделни теми във всяка книжка, като находчиво завършват с четиристишие-обобщение, или поетическа сентенция, за да се запаметят по-лесно¹.

¹ По-подробно вж. Стойчева, Св. „Пчелица” – първото българско списание за деца. // Деца. Изкуство. Книги. 1990, № 1 и 2, 29-35; 39-42.

Какво се случва след възрожденския „старозаветен“ период? Ако направим един голям скок от около половин век, в който литературата за деца преминава през етапите на обособяване и достигане до естетически възход между двете световни войни, когато се „среща“ с литературата за възрастни във високото, а не в ниското по отношение на изкусната художественост, когато „научава“ уроците на Голямата литература чрез творчеството на Елин Пелин, Анг. Каралийчев, Ник. Райнов, Ас. Разцветников, Светослав Минков, Георги Райчев и кой ли още не (като че ли само Йовков от класиците не пише за деца пред този период) – стигаме до големия преход на 50-те г. на ХХ в.

След промяната на обществената система литературата за деца така се „преражда“, че се връща в етапа на „речника“. Но ако възрожденската литература за деца можем да наречем „*малък просвещенски речник*“, адресиран към малките българчета², то литературата за деца през 50-те г. на миналия век изглежда по-скоро като „*малък канонически речник-наръчник за социалистическото дете*“. „Речникът“ е „малък“, доколкото се извлича от една литература, която има за адресат „малките“ спрямо „възрастните“ читатели. Но отнесен към задачите на партията-народа-обществото тогава, той е по-скоро в смисъла на „основен“ – съдържа самите скрижали на социализма. Реалността „тук и сега“ трябва да се построи, и както разсъждава Пл. Антоу, тя е „само една *номенклатура от знаци*, чийто смисъл е да отпратят към една паралелна, *по-истинска* хиперреалност, функционираща на равнището на символичното“³. Именно захранването със символи налага съставянето на този „канонически“ речник. Алб. Хранова сполучливо определя функцията на литературата за деца в края на 40-те и началото на 50-те г. не само като „медиатор“, но и като „главен агент и образ на идеологемата“⁴. Като основен носител на тоталитарната идеология, словесните клишета преминават непокътнато в цялата изоморфна структура на обществото⁵. Но в литературата за деца те стоят в най-чист, демонстративен вид. Там социализмът е още „с етикетите“ си. Манипулативните стратегии са издигнати като плакати на манифестация.

² Неслучайно обръщението на П. Р. Славейков в първа книжка на „Пчелица“ е озаглавено „Към българчетата“.

³ Антоу, П. „Реалният“ социализъм – пребиваване в семиотичния симулакр. // Култура и критика. Ч. IV: Идеологията – начин на употреба. Съст. А. Вачева, Й. Ефтимов, Г. Чобанов. Варна: LiterNet, 2004-2005.

⁴ Хранова, А. Детето в света на вождовете. Българската детска литература като медиатор на идеологемата. // Социалистическият реализъм. Нови изследвания. Изд. НБУ, С., 2008, 352.

⁵ Връзката между тоталитарната идеология и словесните клишета е разработена по-подробно в книгата на Чавдар Попов „Тоталитарното изкуство“, гл. „Идеология“, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 2004, 32-128.

Как така литературата за малките се натоварва с прекомерно „отговорни” задачи⁶? Първоначално това става чрез нареждане „отгоре”: чрез резолюции. Според резолюцията на V конгрес на БКП от 1948 г. литературата трябва да има такова развитие, „при което **тя да няма други интереси, освен интересите на народа, на държавата** (подч. мое: С. С.) и със своето правдиво отражение в художествени образи на борбата на нашия народ за преход от капитализма към социализма да помага на Партията, на Отечествения фронт и държавата да възпитават народа и особено младото поколение, в преданост и вяност към великото дело на социализма, към родината...”⁷. Гласът на критиката на литературата за деца започва да тиражира досущ същото: „Ако литературата за деца е неделима, особена, част от нашата обща художествена литература, това значи, че и нейните задачи са общи със задачите на голямата ни литература. Това значи, че тя има програмата, която ЦК на нашата Партия дава на писателите. А тая програма се съдържа в решенията на Петия конгрес на Партията. В тия решения се иска „(...) **тя да няма други интереси, освен интересите на народа, на държавата...**” (подч. мое: С. С.⁸; „...като всяко художествено творчество тя трябва да отразява действителността. В никакъв случай тя не може да бъде субективно-произволна фантастика, самоцелна игра и забава за малкия читател.”⁹; тя „не е бункер за скриване от големите задачи (подч. мое: С. С.), които нашата действителност поставя пред писателите”¹⁰.

Така БКП (Партията) „мобилизира” и „изпраща” литературата за деца „самоотвержено” да строи и тя социализма по ТКЗС-та, пионерски отряди, пионерски лагери и тимуровски команди. Резултатът е: „големите задачи” разрушават автономния свят на детето, превръщат го в „резерв” на партията (клише, взето от вече цитирания Фурнаджиев доклад) и наистина превръщат тази литература в речниковата надстройка на социализма. Детският свят се оказва „експроприиран” от „народната” власт, подобно на имуществото на стария свят. Това е свят не просто на детето, а на „социалистическото” дете. Причината: „Социалистическата държава не може да бъде осъществена, ако децата не са социалисти”¹¹.

⁶ по заглавието „Детската литература пред отговорни задачи”, статия на Петър Пондев от 1949.

⁷ Наимович М. Някои проблеми на детската литература. // „Септември”. VI, 1949, 128.

⁸ Фурнаджиев, Н. За състоянието на литература за деца. Доклад пред СБП. С., май, 1952, 4.

⁹ Пондев П. Детската литература пред отговорни задачи. // Антология Българска детска литература. Велико Търново, 2000, 328.

¹⁰ Наимович, М. Цит. съч., 133.

¹¹ Фурнаджиев, Н. Цит. съч., 3.

Определението „социалистически“ има важна преобразователна, почти магическа функция – долепи ли се до определяемото, то веднага добива ореола на „новото“ и „прогресивното“. Затова животът на детето е „социалистически“, добродетелите му – „социалистически“; лопатата, с която строителят на социализма копае, е „социалистическо имущество“; лопатката, с която детето рови в пясъка – също. А говорим ли за примерите за подражание – за децата герои, те „като че само крадешком, само нелегално са в своя детски свят. **Отговорностите и задълженията им са отговорности и задължения на воюващи възрастни** (подч. мое: С. С.)”¹².

„Сричането“ на големите задачи „овъзрастява“ самата литература за деца, но от друга страна, придава известен инфантилен отпечатък върху авторите ѝ. Първоначалното обиграване на този език именно като „детски“ се оказва най-лесното и най-приемливото: без противоречия и сблъсъци с предишни ценности. „Аб“-то на новия език връща обаче и възрастните, образно казано, в първи клас – и писатели, и читатели. Утвърдени творци като Ел. Багряна, Н. Фурнаджиев, Ран Босилек, А. Каралийчев, наложили се с високохудожествените си образци преди 1944 г., в 50-те г. сякаш започват наново, пренагласяйки не просто темите, а и индивидуалния си стил. Друг е въпросът, че литературата за деца се превръща в едно от „приемливите“ места, където част от писателите се заклеват във вяност в новата власт и нейната идеология. Интересно е понятието „второ раждане“, което се лансира от българската критика в началото на 50-те г. То се отнася точно за утвърдените писатели преди 9 септември 1944 г. Едва ли ще е пресилено ако кажем, че детската литература изпълнява роля на нещо като „чистилице“ за някои от тях, свързвани с „буржоазно-ретроградни“ литературни течения отпреди¹³. Текстовете на тези писатели от края на 40-те и началото на 50-те г. изглеждат като „не техни“ и действително излъчват инфантилност в „строевата“ идеологическа позиция, която заемат.¹⁴

Така раждането на новата социалистическа литература за деца има истински поръчков характер. Симптоматична е препоръката на Фурнаджиев

¹² Янев, С. Партизанската тематика в детско-юношеската литература от първите години след Девети септември. // Детска литература” (сборник със статии). С., 1977, с. 18.

¹³ Тяхното истинско „второ раждане“ според Здравко Петров става след Априлския пленум (Петров, Здр. Очерци по история на българската литература след Девети Септември 1944 г. Т. II, С., 1980, с. 102) (но това е казано по-късно, при вече променената линия на Партията).

¹⁴ От тази гледна точка изглеждат някак странно например няколко вмякнати от Багряна стари нейни класически стихотворения в стихосбирката ѝ „Майско утро“ от 1950 г., изцяло покриваща тематичната партийна линия.

към Съюза на българските писатели „да подири отделно всеки писател и му даде *подходяща задача* (подч. мое: С. С.)”¹⁵. На 14 май 1945 г. в „Писмо до българските писатели” Георги Димитров обръща внимание на постепенността на приемането (или по-точно налагането) на художествения метод на социалистическия реализъм: „...в никакъв случай не бива всички писатели да се заставят изведнъж да го приемат”¹⁶. На Националната конференция на българските писатели (23-27 септември, 1945) Тодор Павлов заговорва за „отечественофронтowska литература”, очевидно в ролята ѝ на „буфер” към радикалните промени за част от интелигенцията. „Буфер” ли е литературата за деца?

Както детето може по-лесно да се превъзпита, така и писателят за деца очевидно трябва да постигне същата бърза „гъвкавост” – това е, което се очаква от него. В противен случай много лесно може да попадне в клишето „откъснат от действителността”, както попада Емилиян Станев с „Повест за една гора”¹⁷ или пък да се сдобие с клеймото „претърпял силно формалистично влияние”, както се случва на Разцветников. Показателни са унищожителните критики¹⁸ към книгите му „Голямата баница” и „Щурчово конче”, в които той запазва игровата стилистика на произведенията си за деца отпреди 1944 г. Ала да „бърбориш” – без да „скандираш” – в това време естетическата игра със словото се възприема като „безотговорно съчинителство”¹⁹. По-късно Божанка Константинова оценява същите книги на Разцветников като „явление” в българската литература за деца през 50-те години²⁰.

Доколкото културата обслужва една тоталитарна система, то и „речникът” ѝ става „грижа” на Партията. Още през 1946 г. бива редактиран старият Закон за детската литература от 1921 г. на земеделското правителство на Стамболийски, в който основна точка е забраната за нейната политизацията. Новата редакция, гласувана от XXVI-тото Обикновено Народно събрание като Закон за изменение и допълнение на закона за детската и младежката книжнина е точно в обратната посока: на задължително съобразяване с новите идеологически постулати и символи. В алинея втора на член четвърти е

¹⁵ Фурнаджиев, Н. За състоянието на литература за деца. Доклад пред Съюза на българските писатели. С., май, 1952, с. 28.

¹⁶ Колевски, В. Проблеми на социалистическия реализъм в българската литература след 9 септември 1944. // Очерци по история на българската литература след Девети септември 1944, Т. I, С., 1979, 11.

¹⁷ Наимович, М. Цит. съч., 134.

¹⁸ Нападките са от критиците на литературния „фронт” Петър Пондев. Васил Акъов, Максим Наимович, Арманд Барух.

¹⁹ Наимович, М. Цит. съч., 133.

²⁰ Константинова, Б. Заревеното имане. Народна младеж. С., 1987, 60.

изчерпана цялата „прогресивна” проблематика на литературата за деца, кодифицирана съответно като единствената: „Художествените периодични издания, предназначени за деца и младежи, трябва да съдържат четива предимно из нашата прогресивна литература, из живота и дейността на прогресивните дейци в нашата история, из борбите на нашето освобождение, из борбите на партизанското движение, из подвизите на нашите войници и борци за свобода на народа, из отечествената война, из културната ни история, из живота и историята на славянските и всичките свободолюбиви народи; да дават описание на красиви кътове из Родината ни, отбрано художествено четиво из бита, обичаите и традициите на нашия народ и на всички славянски народи, както и народното ни творчество.” „Кречаталото” на този тематичен кръг в произведенията за деца в края на 40-те и началото на 50-те г. осигурява желаното ограждане и програмиране на кръгозора на детето. Партийната програмност е много важна характеристика на тази литература. Тя не създава, а препредава – един истински преподавател на Голямата партийна програма до „децата на народа”.

За да бъде обезпечено въздействието ѝ, литературата се обвързва с обществените структури, с други думи, тя се институционализира. Най-важната нова институция за децата е организацията „Септемврийче”: „сздадена под най-близките указания на вожда и учителя на българския народ, безсмъртния Георги Димитров, и под най-прякото ръководство на Българската комунистическа партия и Димитровския съюз на народната младеж”²¹. „Септемврийче” е изцяло изоморфна на организацията на самата Партия – самата тя нейна структура, със съответни устав и цели. Пионерът е „новопосветеното” дете в идеята на социализма и комунизма. Химнът на организацията със заглавие „Маршът на септемврийчетата” (от Асен Босев) е наречен от тогавашната критика „поетичен манифест на новата, на социалистическо-реалистичната ни гражданска поезия за деца”²², но той има повече от чисто литературно значение. Заразяващото му въздействие ражда метафората „песен – лавина”²³.

Идеологическата „сугестия” несъмнено постига най-силната си фаза по време на полагането на пионерската клетва. Изричането със силен глас на

²¹ Харалампиев, Ив. Пет години организация „Септемврийче”. // „Пламъче”, V, 1948-1949, с. 2.

²² Димитров-Рудар, П. Пионерът в живота и в литературата. // „Въпроси на детската литература”, XII, 1975, с. 16.

²³ по страховитото сравнение на Георги Струмски в стихотворението му „Ехо” („Тръгна песента лавина...”).

„тържественото обещание”, целуването на „пропитото с кръвта” (подч. мое: С.С.) на убитите за народната свобода” червено знаме, отговарянето в хор чрез жестовите на редник-школника – козируване, маршируване, скандиране – и накрая хоровото радостно запяване, наистина превръщат събитието в свръхсериозен и емоционално пренапрегнат строеви ритуал, целящ да се вреже в паметта на септемврийчето за цял живот.

Моделът, по който се създава литературата за деца и по който протичат ритуалите, отново (както през Възраждането) е външен – този път съветският социалистически модел с „интернационална” ориентираност, демонстриран най-успешно (в световен мащаб) в българската политика и култура.²⁴ В 50-те г. в България той се възприема възможно най-буквално и се следва най-прилежно, без каквото и да е „побългаряване”. Чуждият модел работи директно и със силата на декрет. Причините са изцяло политически и идеологически (както и естетиката е изцяло идеологически продукт): те са особено ревностното служене на „централата” Москва.

Например критикът М. Наимович цитира дословно доклада на Сталин пред XII конгрес на РКП (б), гледайки на него като на свещена инструкция („что делать”) за новата художествена продукция за деца: *„Една от съществениите задачи на партията в епохата на диктатурата на пролетариата се състои в разгръщането на работата по превъзпитанието на старите поколения и възпитанието на новите в духа на диктатурата на пролетариата и социализма. Старите навици и привички, традиции и предрасъдъци, наследени от старото общество, са най-опасният враг на социализма.”*

Друг пример: митът за „вожда над вождовете” „подрежда” фигурата на Сталин в българската литература за деца преди тази на Димитров (показателно е, че в китайската литература Сталин не се радва на подобно присъствие преди и над Председателя Мао). Ето защо много от стихосбирките от времето преди да бъде развенчан култът към личността започват със стихотворения за Сталин и едва след тях се подреждат посветените стихотворения на Димитров.

Последен пример: за да разреши проблема с възрастовата несъобразеност на романа за деца и юноши *“За честта на родината”* на Павел Вежинов,

²⁴ За да се стигне по-късно до „крилатите” думи на Леонид Брежнев: *„Ако ни запитат какво значи социалистически интернационализъм, ние бихме отговорили: Вижте отношенията между България и Съветския съюз. Именно това е социалистическият интернационализъм в действие.”* (Цит. по В. Колевски. Проблеми на социалистическия реализъм в българската литература след 9 септември 1944 г. // Очерци по история на българската литература след девети септември 1944 година. Първа книга, Изд. на БАН, С., 1979, с. 72-73).

Никола Фурнаджиев препоръчва чиракуването на автора при съветските му колеги: „Ако Павел Вежинов, когато е почнал да пише романа си, се беше заинтересувал как се пишат подобни произведения (подч. мое – С. С.) в Съветския съюз, той не би допуснал тия основни недостатъци в книгата си”²⁵.

Литературата за деца „най-послушно” се заема с вменените ѝ възпитателни задачи, като нерядко предлага и превъзпитателни модели. Затова и глаголт „уча” изглежда, че „заема обесивно важно място в речника на този свят”²⁶. Съответно се завръщат поучителните и повелителните тонове²⁷ (но включи ли се крещящата тоналност на възторжените радостни тонове и тържественият тон на клетвата, първите могат да бъдат и заглушени). Ако през Възраждането детето е изправено пред по-възрастният (учителят, родителят), който напътствено „говори”, през 50-те то е изправено пред Майката-Партия или Бащата-Вожд и или слуша, или се врича, или се отчита. Партията „говори” винаги чрез документа – снети директиви и решения от партийните конгреси – детето също „проговорва” в документи. Документът е институция, инстанция, цензор, тема, идея, език, стил. Критиката има така да се каже, медиаторска роля към документа и функциите ѝ се свеждат до спускане, налагане, контролиране и санкциониране именно чрез Документа и в него име.

Наред с прякото поучение, тази литература не по-малко практикува сугестивната сила на словото. Тя „предписва”, „чертае”, „вещае”, „внушава”, а не „отразява”, че и „правдиво”, живота, както толкова настоява теорията на социалистическия реализъм.

Формирацията се през 50-те г. на миналия век „малък социалистически речник” има феноменални „претенции”: преди всичко промяна на светогледа на цялата нация. Най-важният момент тук се оказва промяната на отношението към труда (трудът несъмнено като основна характеристика на начина на живот). За първи път се появява темата за „новото отношение към труда като труд за благо на обществото”. В книгата „Заровеното имане” (1987) на Божанка Константинова тя е разгледана в исторически ракурс. Според авторката именно „новото, социалистическо съзнание, новият нравствен кодекс изисква тази твърде важна добавка към запазения модел на национал-

²⁵ Фурнаджиев, Н. Цит. съч., 24.

²⁶ Стефанов, В., Вождът (иконата, възхвалата, плачът). // Социалистическият реализъм. Нови изследвания. Нов български университет, С., 2008, 320.

²⁷ Дори възрожденският дидактичен тон се завръща в буквални повторения. Например Славейковата дидактична схема личи в: „...тичай братко, // време кратко // не губи. // Чуй, тръбата // за чорбата // пак тръби.” (стих. на Цв. Ангелов „Лагерна хумореска” от стихосб. му „Пионерско ято”, 1954).

ния нравствен идеал, построен върху солидната база на трудолюбието.”²⁸

На практика може да се говори за „паразитиране” на новата проблематика върху най-здравите устои на българина, които от своя страна са също обект на митологизация. Т. е. върху мита за пословичното българско трудолюбие се наслаждава митът за колективния труд. Въпросът, който решава литературата за деца през 50-те, е как да се включат децата в „трудовия делник на народа”; как да се внедри съзнанието за необходимостта от участието в „обновителния процес на родината”; как строителството на социализма да се превърне в лична отговорност; как да се получи идеалният социалистически трудов човек. Ето, в това е една от най-големите заслуги на детската литература според Божанка Константинова: „Заслуга на писателите – поети и белетристи – от началното десетилетие на социалистическата ни детско-юношеска литература е, че те успяват да реализират в художествена форма **новото отношение към труда като естествена реализация на личността и в същото време като труд за благо на обществото** (подч. мое, С. С), **че налагат и внушават увереността в силата на колективните усилия...**”²⁹ През 80-те г. тя добавя и критиката си към този подход като недостатъчен да обхване всичките личностни характеристики на личността, да покаже човека „*като една единна цялост*”.

Светогледът на „социалистическия” човек е замислен като унифициран. Както знаем, по марксистки той трябва да вижда „*единна и обективна картина на света*” и да има една единствена общосподелима мечта – комунизма. След като Витгенщайн е прав в тезата си, че границите на нашия език са граници на нашия свят, то нека си представим един „комунален” свят с неговите клишета. Колкото повече се повтарят, колкото по-буквално се повтарят, толкова по-прогнозируем и контролируем ще бъде този свят. Това, по моему, е единственият теоретичен начин за постигане на т. нар. „единната и обективна картина на света”.

Картината на социалистическия свят е строго генерализирана. Всичко, което е благословено от партията, има право на живот („*С нас е новият живот!*”); респективно всичко, което не се вписва в програмните параметри, олицетворява „чуждото”, наречено „*предател*”, „*кулак*” или просто „*враг*”. Целта на речника е не само да зададе новите граници на света, да очертае новото „свое” (светът на социализма) и новото „чуждо” (на останалия капита-

²⁸ Константинова, цит. съч. 45.

²⁹ Пак там, 53.

листически свят), но и да „поръча“ едно бодро и жизнерадостно младо поколение на строители на социализма, готово за трудови подвизи и възвишени дела в името на „щастливото бъдеще“, а също и да изхвърли всичко, което може да накърни Програмата. Поради авторитарно-митологичния характер на този програмен речник, всичко, което не може да бъде открито там, то не съществува, то не е.

Дори само ако прочетем заглавията на книгите и периодичните издания за деца през първото десетилетие на социализма, бихме извлекли приблизителния „речник“ на новия живот. Висока честота имат думи и изрази като „червено знаме“, „червена връзка“, „септемврийче“, „другарче“ (често римувано с „барабанче“), „лагер“, „дружба“, „пролет“, „радост“, „победа“, „победител“, „строител“, „гълъбче“, „свобода“ и т.н. Тяхното „речниково значение“ може да се извлече направо от текстовете. Но, както стана дума, целият риторичен репертоар на литературата за деца не се съдържа единствено в думите и техните декодирани значения и смисли: би трябвало да добавим и жестовете, и изобщо функционирането на клишираното слово в ритуала – в този силно митологизиран социален живот на обществото. Това са текстове не за прочит насаме, а за вечерна проверка, за утра и вечеринки, за лагерен огън, за приемане в пионерската организация и т.н.; те са за изпълнение пред всички, за споделяне пред и от всички, за колективизиране на личността. Затова като начин на изпълнение са декламативни, а като същност – декларативни.

Всички текстове от преходния период на социализма митологизират случилото се през 1944-та, преназовават реалността и обясняват знаците ѝ като прости и ясни клишета: „Туй слънце, дете свети, е знак на свободата!“ („Кошер“, Калина Малина, от стихосб. „Кошер“, 1945). През този период нищо не се чете между редовете (все още не). Неслучайно хуморът в литературата за деца почти липсва през първите години след 9.IX.1944 г. и това прави тя да изглежда до смешност „сериозна“³⁰. Иначе как да се канонизират новите понятия и метафори, от които се очаква да построят новия идеологически „завод“ на света.

Като се експроприират универсалните знаци (като „слънце“, „път“, „майка“, „баща“), им се вменява ново значение в социалистическия митологичен свят. Екпроприацията се изразява в превръщането на думи с пряко значение в кодифицирани тропи (най-вече постоянни епитети, прозрачни метафо-

³⁰ „Хуморът за пионери“ се създава след 1956 г. на страниците на „Весело септемврийче“ от автори като Асен Босев, Цветан Ангелов, Михаил Лъкатник, Емил Коларов, Христо Радевски, Атанас Душков, Георги Авгарски, Николай Зидаров и др., но това става по-късно.

ри, обяснени символи, очевадни алегии). И след много повторения на тези нови знаци първоначалното им значение сякаш наистина избледнява или се игнорира.

За соларната метафора има най-много „претенденти“: Партията, вождът, свободата. Топлото слънце, което просто грее еднакво за всички, както го е написал Черноризец Храбър, трудно може да се появи в тази литература. „Богът-Всесъздател” се заменя от „Партията-вседържец” и нейният „вожд-син” – с конкретно име (Сталин, Димитров, Червенков). Появява се и плеядата богове, „съзвездия” на Партията (Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин, Димитров, Тито (докато не се развалят отношенията му със Сталин и не преминава към арсенала на „вражеските” имена). Дори снежинките, една от най-чистите детски радости, се превръщат в „септемврийчета”, които без отдих труд се трудят да топят семената („Снежинки” от стихосб. на Калина Малина „Кощер”, 1945), а образът на пчелата се префункционализира от метафора на индивидуалния в метафора на задружния труд.

Има и трети вариант: много от старите опорни метафори, като например „детският остров” (Ран Босилек), „детската душа” (Дора Габе), стават ненужни и „буржоазни” – „бункер” за скриване от „големите задачи”, както го е казал критикът от 50-те.

Интересна е и пластичността на метафорите на социалистическата митология, която създава важни щафетни връзки. Например бойното знаме на т. нар. социалистическа революция се заменя със знамето на труда и продължава да се вее при строителството на социализма, но не „бойно”, а „трудова”; войникът се превъплъщава в бригадир – борбата продължава и в мирно време:

*Днес, другари, ние
С други знамена
Трябва да покроем
Родната страна!
Ще развеем бърже
Знаме на труда,
Дето здраво свързва
Селото с града.*

...

*Сменя се войника
С трудов бригадир...*(„Граждани” от стихосб. на Калина Малина „Кощер”, 1945)

Забелязано е „колко широко се използва метафориката на покълването (...) ... почти толкова мощна, колкото и метафориката на фронта и героизма, на строителството и разгарянето – наред с „блясъка“...”³¹ Литературата за деца от това време звучи или празнично и барабанно, или бойно, фронтово (и също барабанно). Равен тон почти не се среща; ежедневно слово – също. Ежедневието като противопоставено на празника отсъства – самото то се слива или с празника (симптоматично е заглавието на стихотворението на Георги Белев „Ще копаем и ще жънем” от стихосб. „Какво видях в Америка”, 1948), или с войната. Кръговрат има, но той следва не природният ритъм, а на партийните конгреси. Това особено е видно в произведенията на трудовокооперативна тематика. Освен ТКЗС, на село няма нищо друго (аббревиатурата ТКЗС до голяма степен измества думата село). Само кулакът може да хвърли кратковременна сянка върху денонощно светещото слънце над кооперативното стопанство.

„Грижа” е друга натрапваща се дума в поезията от 50-те – като иззета от атрибутите на майката („майчина грижа”) и прехвърлена към атрибутите на партията („партийна грижа”). Едно словосъчетание, средоточие на партийната манипулативност.

Днешното събиране на речника би трябвало да се стреми към изчерпателност (и то се стреми), за да бъдат очертани границите на програмирания социалистически свят възможно по-автентично. Изчитането на събраните словесни клишета в началното десетилетие на социализма може би ще напомня разгръщането на „Инвентарна книга на социализма” на Яна Генова и Георги Господинов³² и особено последната страница с „инвентарни липси”.

И така: как би изглеждал един репертоар от образи, които можем метафорично да наречем в стила на 50-те „семената на покълващия социализъм” или пък „словесния бетон на социализма” (израз на В. Стефанов)? Тук ще предложим само най-важните тематични гнезда, около които се събират повечето от събраните клишета от книгите и периодичния печат за деца през 50-те г. на XX век, с по един или два примера.

³¹ Деянова, Л. Цит. съч. Авторката е подбрала подходящи метафори от доклада на V конгрес на БКП (публикуван в „Работническо дело”, 1948, бр. 301): „сериозно разчистване на българската идеологическа нива от гнилежа, от буренаците и тръните на капитализма”. „да сеем семената на марксизма и социализма”, да прочистим и проветрим позициите, окопите, траншеите, bunkerите на този фронт (идеологическия)”.

³² Генова, Я., Господинов, Г. Инвентарна книга на социализма. Изд. „Прозорец”, 2006.

Партията-слънце:

Да, само слънцето е днес достойно

С великата ти мощ да се сровни! („Партия-Слънце” от стихосб. „Пионерско ято” на Цветан Ангелов, 1954)

Партията – зов:

Знай: Партията ни зове

Към светлите ѝ върхове.

Тя мисли всеки час

За теб,

За мен –

За нас! („За теб и за мен” от стихосб. „Пионерско ято” на Цветан Ангелов, 1954)

„Всеобщата мама” (Хр. Радевски) - Партията

Партийо наша, ти, майчице моя,

Твоето мляко е моята чест! („Партийо моя” от стихосб. „Вятър от юг” на Никола Ланков, 1958)

Албена Хранова определя „партията-майка” като „най-представителното клише за периода”³³. Игнорирането на рождената майка, за да бъде утвърдена „партията-майка”, е небивало по рода си. Едновременно с това новото клише атакува и възрожденското свято клише Родината-майка – изводите са очевадни.

Взаимност:

Ти си наша, ний сме твои.

Цял народ върви след теб! („Под знамето на партията” от стихосб. „Републиканчета” на Никола Ланков, 1954)

Просвета:

Републико, напред води ни

Към ленинска просвета. („Република” от стихосб. „Републиканчета” на Никола Ланков, 1954)

Славянската азбука:

С тия букви Ленин, Сталин,

В своите книги сочат път,

С тия букви сме разбрали

Накъде върви светът. („Братя Кирил и Методий” на Лъчезар Станчев от стихосб. „Пионерска тръба” от 1956)

³³ Хранова, А. Цит. съч. , 358.

Пътят към комунизма:

*Тоя път не лъкатуши.
Той е прав като стрела...
В комунизма бодро влиза
Окриленият човек.
Слънчевото изобилие
Ще потегли в утринта...
През една конгресна зала
днес минава тоя път.
Тоя път ни сочи днес*

Мъдростта:

КПСС! („Път”, Цв. Ангелов „Пионерска петилетка”, 1960).

Дружбата със СССР:

*И както слънцето не гасне
за всички живи същества –
ще грее дружбата прекрасна*

*с великата Москва! („За вечни времена”, Цв. Ангелов, „Пионерско
ято”, 1954)*

Тя беше на Ботев мечтата

Тя на Димитров завет е,

*На Вълко Червенков е воля... („Вечна дружба”, Н. Ланков, „Републикан-
чета”, 1954)*

Й. В. Сталин³⁴:

„Вождът над вождовете”:

Той на вождовете наши

*Верен вожд е в труд и бой. („Другарят Сталин” от стихосб. „Смелчаци”
на Хр. Радевски, 1951)*

„Свободоносец”:

Над любимата наша България

Свободата чрез него изгря.

За великия Сталин, другари,

³⁴ Възхвалата на Сталин е „подписът” на повечето писатели в култовското време: „Слава на другаря Сталин” (Ас. Босев), „Песен за Сталин” (Ел. Багряна), „Сталин” (Цв. Ангелов), „Сърцето на Сталин” (Л. Даскалова), „За Сталин”, „Сталин” (Р. Босилек), „Сталин връх” (Н. Соколов), „Дето сталинско слънце грее” (Хр. Радевски), „Приказка за Сталин” (Б. Митов) не могат да се изчерпят.

Да извикаме мощно ура! („Йосиф Висарионович Сталин” от стихосб. „Майско утро” на Е. Багряна, 1950)

„Свръхсетивен”:

...

Към Балкана от Дунава бял
Зашумяват канал след канал.

...

Сталин сам този план е чертал,
Той е мислил за всеки канал.
Виждал ясно той всеки завод,
По стопанствата едрия плод.
Чувал даже и малкия звук,

С който раснат заводите тук... („Деветнайсти конгрес”, Николай Зидаров – Дружинка, кн. 6, 1953, 5)

„Светата четворица”:

До Маркс бе Енгелс, и до Ленин – Сталин.

Тъй топло само слънцето блести.

И като изгрев над света запален

Червено знаме вечно ще трепти! („Жив е Сталин” на Лъчезар Станчев от стихсб. „Пионерска тръба” от 1956)

Георги Димитров³⁵:

„Пътепоказателят”, „Великан на освободителната борба”, „Безсмъртният возжд”

Вожде Димитров,

Води ни

Злото да махнем! („Георги Димитров” от стихосб. „Вятър от юг” от Никола Ланков, 1958)

„Бащата”:

Кога над книгата разтворена

Очи навеждам аз,

Край мене Димитров говори

³⁵ „Твоят пример” (Цв. Ангелов), „Безсмъртният не може да умре”, „Дето Сталинското слънце грее” (Хр. Радевски), „Живее сред нас Димитров” (Д. Гундов), „С името на Димитров” (В. Ханчев), „Пътят на Димитров” (Ан. Стоянов), „Цветя пред мавзолея” (Н. Вълчев), „Обещаваме, Димитров” (Н. Ланков), „Димитров” (Б. Божилов), „Гласът на Димитров” (В. Паспалева), „Димитровска песен” (Н. Вълчев), „Димитровски дни и нощи” (Н. Зидаров), и мн. още.

Със бащински глас: ... („Гласът на Димитров” от Веса Паспалеева, Пламъче, кн. 1, 1949-50, 19)

„Слънцето”

Димитров – слънце, свети

Над родния ни край... („С Димитровски завет” на Лъчезар Станчев от стихосб. „Аз съм вече пионер”, 1955)

„Иконата”:

Всеки ден те гледа той

От портрета на стената:

Водиш ли с котака бой,

Сърдиш ли се на софрата,

Миеш ли лицето си,

Зъбките, вратлето си... („Другарят Димитров” от стихосб. „Смелчаци” на Хр. Радевски, 1951)

„И в смъртта жив”:

Очите му сега са уморени. Сякаш трепкат

Клепачите, притворили се леко.

Понякога и живите така притварят клепки,

За да погледнат още по-далеко. („В мавзолея”, Иван Радоев – Дружинка, кн. 2, 1951-52, 12)

Ботев-Димитров:

...

Да се учим, да работим

Да строим живота нов,

Гордо знаме ни е Ботев,

Пръв учител – Димитров! („Да се учим, да работим” от Асен Босев, антология „Винаги готови”, 1958)

Вълко Червенков,

приемник на Димитров и Сталин³⁶:

...тъй Червенков ни съветва

С мъдростта на Димитров.

Поетически „отчети” пред ръководителя:

Моята майка:

Вижте мойта майка –

³⁶ „Телеграма от Червенков” (Никола Фурнаджиев). „Вълко Червенков” (очерк от Георги Караславов), „Отчет пред другаря Червенков” (Елисавета Багряна)...

Тя е най-добрата!

Смела партизанка

Беше в планината.

Днес е звеноводка в кооператива.(„Мойта майка” от стихосб. „Мама е герой” от Веса Паспалеева, 1954)

Новите клишета се колажират върху добре познати класически схеми на христоматийни стихотворения за майката:

Приспивна песен:

Нанкай, чедо мило,

Нанкай и расти

Димитровец силен

Да ми станеш ти. („Димитровска песен”, Найден Вълчев – Дружинка, кн. 8, 1950-51)

Бащино огнище:

Бащин дом е пепелище,

Но аз гледам пак засмен:

Дом е общото огнище

И за всички, и за мен. („Бащин кът” от стихосб. на Славчо Ангелов „Утро в гората”, 1950)

Родина:

Родината превърна се на кошер, де пчелици

Бръмчат и сбират медац от всякакви тревници.

Задружно го събират за общата прехрана,

Зърната златни трупат в хамбара от хармана. („Кошер” от стихосб. „Кошер” на К. Малина, 1945). Метафората на кошера, а не на пчелата тук е избрана като по-адекватна да илюстрира социалистическият колективен труд.

Свободата:

...

Те бележат на борбата

Славният геройски път,

Гдето с трясък свободата

Слезе в родния ни кът. („Петолъчката в снега”, Иван Павлов – Пламъче, кн. 3, 1949-50)

Програмни текстове (пренагласяне на „гуслата”):

„Нова песен” на Ран Босилек от стхсб. „Радост”, 1956, изпълняващо същата програмна роля, каквато Вазовото стихотворение „Новонагласената гусла” през 1876 г.

Българската книга:

*Пълна с приказки отбрани
за герои-партизани,
за войводи и хайдути
с подвизите им прочути...*

(„Българската книга” от стихосб. на Славчо Ангелов „Утро в гората”,
1950)

Заклинания, врчания, обещания, благодарност:

Клетвата на пионерите:

Поетически „преводи” на клетвата на пионерите:

*Ние, малките войници,
Твоите скъпи ученици, обещаваме пред теб:
С твоят име пак напред
Смело да вървим в борбата –
С теб да назим свободата!*

*Ний „димитровчета” смели,
Името достойно взели,
Никога не ще забравим,
Този, който ни прослави.
Ще творим съветска дружба,
Като слънце днеска нужна!*

*Септемврийчетата твои,
Ще израснем все герои.
По димитровски ще бдим
Над народа си любим;
Ще строим социализма,*

Ще вървим към комунизма! (Никола Ланков „Обещаваме, Димитров!”

(Пламъче, кн. 1, 1949-50)

*...В парк превърнали земята,
Заживели в свободата,
Ще си спомняме, че ти
Тоз живот си възвестил,
Паметник по-скъп от този,*

*Никой друг не ще ти сложи! („Обещаваме, Димитров”, Никола Ланков,
кн.1, 1949-50, 3)*

Впечатляваща е формалната замяна на метафората „рай” с метафората „парк”. На всеки е ясно библейското клише и тъкмо затова думата „парк” тук звучи особено натъртено нелепо, но и поучително: ето как трябва „по новому” да се каже, за да не звучи „ретроградно”.

„Радостното настояще” и „щастливото бъдеще”:

Обещания:

Така и ние, вашта бодра смяна

Ще бдим на буден пионерски пост,

Ще крачим с връзките развяни

И партията ще ни бъде вожд. („Пионерски пост” на Н. Марангозов,

1954)

За делото на Димитров,

Димитровецо млад и бодър,

Бъди готов,

Бъди готов! („Винаги готов” от Асен Босев, антологията „Винаги готови”, 1958)

О, там, в комунизма! С копач и перо

Ще вложа за хората свое добро! („Пионерска песен” от Цв. Ангелов, антологията „Винаги готови”, 1958)

Благодарност:

...

Колко е честита!

Как благодари,

Че властта народна

Я ограмоти! („Грамотна” от стихосб. „Дружната игра” на К. Малина, 1953)

Конгресни:

Седмият конгрес е който радва,

Седмият конгрес на БКП!

...

Неговата директива

За щастлив, богат живот

Разлюлява всяка нива

Екне в сивия завод. („Предконгресно”, сб. „Вятър от юг” на Н. Ланков, 1958)

Народно стопанство, петилетки:

Днес всичко в нашата родина

*Се работи, строи по план
И отсега за пет години
Е планът вече начертан.* („Петгодишният план” от сб. „Майско утро”
на Елисавета Багряна, 1950)

Социалистическият труд:

*И в съгласие и в мир
Всички работят безспир.* („Нова песен” от сб. на Сл. Ангелов „Утро в
гората”, 1950)

„Всички днес строим” (заглавие от сб. „Утро в гората” на Сл. Ангелов,
1950)

Радостен социалистически труд:

Божанка Константинова специално подчертава тази постоянна характе-
ристика на социалистическия труд: *„Този вид поетични откровения носят
задължително белега на възторга и опиянението от великите дела на
човешкия обединен труд...”*³⁷.

*Как е весел и спорен труда
Под червената ярка звезда!* („Деветнайсти конгрес”, Н. Зидаров – Дру-
жинка, кн. 6, 1953, 5)

Знаците на труда:

*Сърп и чук – два неделими,
бойни знаци на труда.
Извори на несравнима,
Безгранична свобода...* (Л. Стоянов, „Сърп и чук” – Пламъче, кн. 3,
1948-49, 14).

„Името те задължава”:

*Пионер си вече ти,
Името те задължава
В тебе обич да ъфти
Към народната държава.* („Пионер си вече ти”, сб. „Републиканчета”
на Никола Ланков, 1954)

Пионерска връзка:

- неразделен другар:

*Навсякъде
с обич и дружеска нежност
носи я в живота си ти...* („Неразделен другар”, Цветан Ангелов)

³⁷ Константинова, Б. Цит. съч., с. 60.

- кръв и труд:

...на моята гръд

парче от партизанското знаме трепти. („Пионерска песен” от Цветан Ангелов, антологията „Винаги готови”, 1958)

- фетиш:

Вечерта...

Връзката на столчето поставя,

До кревата си я приближи,

Цяла нощ до него да лежи,

Да му бъдат сънищата здрави... („Първи ден с пионерска връзка” от Николай Соколов, антологията „Винаги готови”, 1958)

С червената връзка растеш

и копнееш – и сбъдва се всяка мечта! („Неразделен другар”, Цв.

Ангелов)

Отличник:

...Тъй расте и учи Ваньо –

Пръв отличник – здрав и чист.

Той донякога ще стане

Учен, славен, комунист! („Отличник” от стхсб. „Майско утро” на Е. Багряна, 1950)

Дружинна ръководителка:

...

Ръководителко дружинна,

Ще помним твоите слова:

Да любим свидната родина,

да назим дружбата с Москва! („Дружинната ръководителка”, Иван Кръстев – Дружинка, кн.1, 1954)

За партията, за вожда и за дружинната ръководителка словата са едни и същи – важно изискване за субординираното функциониране на системата.

Тимуровец:

Антиподът на Том Сойер, един от командата малки помагачи на големите строители на социалистическото общество. По книгата на Аркадий Гайдар „Тимур и неговата команда” – една от най-разпространените съветски книги в България.

Млад мичуринец:

Другарски съд и стен-табло:

*За вината ми голяма
Съд другарски се събра*

...
*Пионерската ми връзка
Да се вземе още днес.
Да ми пишат в стен-таблото
Точно трите имена.*

...
*Пионерът що ограби
Жичка от един завод,
Значи граби той от хляба
На свободния народ!* („Славният изобретател” от Николай Соколов, антологията „Мое и наше”, 1953)

Обичам:

*Най-обичам да изтичам
Сутрин на полето,
Да преваря говедаря
Долу край селцето...* („Най-обичам” от сб. „С песни в полето” на Борис Ефремов, 1958)

Епигонски версии върху класически стихотворения на същата тематика от българската класика за деца, утвърждаващи свободния дух на детето, но тук преработена в унисон с изискването за дисциплинирания пионер.

Игра:

*Че в детската градина
Асенчо туй разбра,
Най-хубавото нещо
Е дружната игра.* („Дружната игра” от сб. „Дружната игра” на К. Малина, 1953)

Фигурата на доброто (граничарят) срещу фигурата на злото („зъл враг”, „бандит черен”, „сянка”):

Портрет на граничаря:

Врагът:

*А тоя враг е зъл. Той дебне,
Наострил в тъмното уши,
Да пали блоковете хлебни,
Заводите ни да руши.*

*Завижда той, бандитът черен,
Че радостно се учиш ти;
Че вредом пеят пионери;
Че има сбъднати мечти.* („Сразявай, батко, враговете”, Цветан Ангелов – Дружинка, кн.3, 1951-52)

Сюжети край границата:

Социалистически баснен морал:

„Е, да, големски са ти май заслугите, като живееш на гърба на другите.” („Бълха и куче” от стхсб. „Чуден гост” на Г. Авгарски, 1952)

„Греши днес – в сталинския век – тоз, който завладял от гордостта, не се прислушва в мъдростта на малкия, на простия човек.” („Конят и мравката” от сб. „Басни” на Хр. Радевски, 1953). Към баснята е прикрепено мото от Г. Димитров: *„Дейци, големи и малки, които не се вслушват в здравия глас на хората от масата, не отчитат техните настроения и мнения и се обиждат, когато ги критикуват, такива дейци не могат да имат успех.”*

Матрици:

- „**мое**” и „**наше**”:

- **как се става примерен войник на партията:**

първа схема – съдържа се в партизанските романи. Детето е само по себе си роден герой и историческите обстоятелства само проявяват тази му характеристика – то може много повече от врага. Смъртта на детето-герой му поставя мъченически ореол и го канонизира, името му се повтаря на вечерни проверки (например ром. „Митко Палаузов” (1951) от Марко Марчевски).

втора схема – съдържа се в романите с пионерска тематика. За най-значителното произведение на пионерска тематика се смята романът на Цветан Ангелов “Честна дума”, публикуван през 1950 г., претърпял многократни издания (осем) до 1988 г. Според тази схема на първо място трябва да се контролират страстите, себелюбието и изобщо вътрешният живот. Сякаш оживяват просвещенските идеи от XVIII век, пречупени през една партийна идеология. Централният герой първоначално е представен като противоречива личност: своеволен, упорит в учението и труда ученик, но лъже родителите и другарите си. Но е нужно само някой да разбуди доброто му сърце и да го активира за „дела, добри дела”. Мотивът за „сбъждането” на социалистическия човек, на „гласа на съвестта” в пионера, отново напомня възрожденската метафора-клише, разбира се в изменен смисъл. Колкото и да се опитва, бащата не може да се справи със сина си. Тогава чрез една въображаема сре-

ща се намесва самият Вожд, който му помага да се осъзнае: „Тоя художествен похват има напълно реална основа. Влиянието на Георги Димитров върху пионерите е толкова силно, че те преценяват постъпките си през призмата на онова, което би им казал той, ако знаеше за тия постъпки”³⁸. Със собствени усилия и с помощта на другарите си, дружинната ръководителка и началника на лагера героят успява да победи самолюбие то си и да се превърне в пример.

трета схема – съдържа се в произведенията на кооперативна проблематика. Още през 1952 г. Фурнаджиев забелязва, че „по причина на малко познаване на действителността” много произведения за деца на тази проблематика повтарят една и съща схема: Появява се врагът на село – кулакът. „... пионерите предприемат акция, но един от тях се отлъчва и той непременно е повлиян от кулаците, като че ли други причини не могат да направят едно дете лош пионер. Или предприема се акция от децата, но се натъкват на вредителство или срещат препятствия пак от кулак и тоя кулак е непременно открит враг (...), когото вече всички знаят как хитро се прикрива”³⁹

Вятърски соцфолклор и соцепигони:

Янке ле, моя изгоро,
Стадото си ще оставя,
В твойта бригада ще дойда,

...

Както си, Янке, в сърцето,

Тъй да си, Янке, в труда ми. („Янке ле, бригадирке ле!” от сб. „Вятър от юг” на Никола Ланков, 1958)

... Не ми е мамо, зорница,
Но ми е малка Росица.

В коса ѝ – китка иглика,

На рамо – звънка мотика... („Огряла ми е зорница” от сб. „Какво видях в Америка” на Георги Белев, 1948)

Грей, априлско слънце,

Грей ми над полето,

Влязохме и ние във текезесето. („Мама” от сб. „С песни в полето” на Борис Ефремов, 1958) (по Ботев)

Сезони, месеци и празници:

³⁸ Димитров-Рудар, П. Цит. съч., с. 33.

³⁹ Н. Фурнаджиев. Цит. съч., с. 23.

Октомври:

Октомври! Пролетарий ведър!

Октомври! Месец-болшевик! („Великият Октомври”, Цветан Ангелов –

Пламяче, кн. 2, 1949-50, с. 5)

Новата година като ударничка:

Тя пристига с гълъбче в ръката –

Ударничка на шейна крилата;

В кърдите ѝ – капки черноморски,

Зад ухото – здравец средногорски!... („Иде Новата година” от сб. „Чуден гост” на Георги Авгарски, 1952)

Новогодишни пожелания:

Пионерът – за награда –

Звеневи да е в отряда.

...

Ти, работнико, сред труд

Ударник стани прочут!

Славна Партийо, ти бди,

Цял народ напред води! („Пожелания за Новата година” на Лъчезар Станчев от сб. „Пионерска тръба” от 1956)

„Сурвакарски” или празничната програма на партията:

Наздравница:

За нашата тежка пшеница

Усмехнат да каже в ЦК

Мъжът с несломима десница

И в сталинска сива куртка... („Наздравница” от сб. „Пионерско ято” на Цветан Ангелов, 1954)

Пролет „наша”:

...

Ще пуснем ние птиците да минат.

Не ще речем и ни южняка: - Стой! –

Да носи ведрост в нашата родина,

Да люшка цъфналите сливи той!

На слънцето ще кимаме приветно:

- Мини спокойно в родния ни кът!

...

Сурови ще сме само с враговете –

За тях през границата няма път! („Пролет“ от сб. „Дружно напред“ на Ив. Давидков, 1953)

Изключително важно стихотворение за силата на колективния човек, който миролюбиво „пуска“ птиците, вятъра-южняк, даже „окуражава“ слънцето!

Вестителят на пролетта:

...Гледай днеска по шосето

Десет трактора бумтят.

Те отиват по полята

Пролетта да възвестят, -

Сред гръма на колелата

Да засеят, преорат... („Мирко тракторист“, Иван Павлов – Пламъче, кн. 7, 1949-1950, с. 9)

Пролет в ТКЗС:

Сякаш танк през пътя слиза

Едър трактор в утринта,

...

Димитровска петилетка

Стъпи в родните поля

И беляза със рулетка

Път за твоите колела. („Пролет в кооперативния блок“, Иван Павлов – Пламъче, кн. 7, 1949-50)

Есен:

...

Днес само птиците са натъжени,

Че се разделят с родните земи,

Че няма те да слушат волни песни... („Есен“ от сб. „Дружно напред“ на Ив. Давидков, 1953)

Природата без трудовия подвиг на социалистическия човек не представлява поетически интерес, тъй като би се получило само едно просто пейзажно стихотворение, без да е указано социалистическото пространство и време.

ТКЗС:

С дружен труд и със наука

Всичко се постига тука! („Кооператив „Победа“, Ив. Давидков, 1953)

Победител:

В надпревара с вятъра немирен

Сред полето трактор полетя.

*Лудо хукна вятърът подире
И размята сухите листа.*

...

*Свечери се. Падна ниско мрака.
Победител тракторът се спря,
а след него вятърът проплака
и побягна в глухата гора.* (Първан Стефанов, „Трактор” – Пламъче, кн.

7, 1948-49, с. 4)

Професор от Запада:

Професорът Марсел Арни

...

*През цяла Афкика премина,
На два пъти дори настина,
Но не написа нито ред
За негъра, за роба клет.
И затова в реката Нил
Го схруска гневен крокодил,
Така – направо с очилата.*

(Навярно беше за разплата!) („В Африка, далече...”, сб. „Чуден гост”
на Г. Авгарски, 1952)

Би-би-си и Гласът на Америка:

*И напомнят ми тези цинични нахалници
Тези ударници – уригвалници
Двете радиостанции в двата материка:*

„Би-би-си” и „Гласът на Америка” („Уригвалници”, сб. „Басни” на Хр.
Радевски, 1953)

СССР:

*Няма тук роби,
Нито неволя –
Всеки работи,
Диша на воля.* (поемата „Около Света” на Георги Авгарски, 1947)

САЩ:

*Гладни да видиш,
Братко, деца –
С тъмни очички
И личица!* (поемата „Около Света” на Георги Авгарски, 1947)

Приключенска литература без „партийна закуска“:

„криминалистика и патология“ (М. Наимович)

Приказки:

„оправдана и допустима фантазия“ (от уводните думи към „Приказник – сборник от народни и характерни приказки“ от А. Каралийчев и Н. Монеv, 1953)

Търновската конституция:

Върви си! Ти си стара вече!

И твоят изглед е зловец.

Не беше твоят чар всевечен,

В музей върви, музейна вещ! („Разговор с уважаемата Търновски конституция“ от стхсб. „Отчет на сърцето“ на Цветан Ангелов, 1962)

Социалистически обекти:

Вий строите днес централи

В най-затъмнени места;

Прокопавате канали

Пресушавате блата. („Бригадирска песен“ от сб. на Славчо Ангелов „Утро в гората“, 1950)

Димитровград:

„град-паметник“, „ројсба на социализма“

- книгите на бригадира:

„Млада гвардия“, „Мъжество“, „Чайка“, „Те загинаха, за да живеем ние“ и др.

„Микроязовир“ („Първата стомана“ (разказ на Снежина Церковска, сп. „Дружинка“, 1953, IX)

- интериор на бригадира:

„...Над масичката беше закачен портретът на Червенков. На отсрещната бяла стена ярко се открояваше цветният портрет на млада съветска колхозничка, която Дамян беше изрязал от „Огоньок“. Той дори оплете рамка от зрели класове. („Момчето от строежа“, разказ от Лада Галина, антологията „Мое и наше“, 1953)

Нова София:

Пред нашите очи израстна

Величествен Партиен дом,

Библиотеката прекрасна

И магазина „Гастроном“.

Наскоро в столицата наша

Ще се строи облакодер... („Нова София расте!“ от сб. „Пионерски пост“ на Николай Марангозов, 1954)

Извън живота:

Колко ми е драго,

Че живот се нов захвана,

Че кулака Станьо Драгов

Вън от него сам остана... („Колко ми е драго“ от сб. „Републиканчета“ на Никола Ланков, 1954)

Послепис (1): „Речникът“ на социалистическата литература за деца се формира точно в 50-те г. на ХХ век, „когато се наливаха езиците“ (по изрза на Л. Деянова⁴⁰). Той излъчва всичко онова, което се определя след Априлския пленум на БКП през 1956 г. като „догматизъм“, „схематизъм“, „култовщина“, „фалшиви дитирамби“, „схоластични форми на мислене“. Същността на „речника“ е в излагането на т.нар. „социалистическо съдържание“. Така литературата за деца участва в българската „културна революция“, чийто смисъл е в генералната реконструкция на литературата и изкуството в социалистическа България – задача, за която се заговорва от времето на V конгрес на БКП до Априлския пленум на БКП и чиито резултати се отчитат пред VII конгрес на БКП (1958)⁴¹. В многократно цитирания доклад на Никола Фурнаджиев „За днешното състояние на литературата ни за деца“ от 1952 г. все пак се поставя и въпросът за „подходящата“ форма, за ширещата се схематизация и декларативност.⁴² Изводът е, че още в началото на 50-те г. речникът в основни линии е попълнен, проблемът със социалистическото съдържание – решен.

Това са основите, налятото, речникът, а над него отново се ражда и надгражда „същинската“ художествена литература за деца след 50-те. Тогава вече могат да се поставят и специфични естетически изисквания: как по-творчески да се използва „речникът“, как да се разкрепости, за да се реализират задачите му, за да се вклини още по-дълбоко в съзнанието и да се превърне от думи в истински мироглед.

⁴⁰ Деянова, Л. 1948. Символна еуфория, символен терор. // © Електронно издателство LiterNet, 17.06.2005.

⁴¹ Колевски, В. Проблеми на социалистическия реализъм в българската литература след 9 септември 1944. // Очерци по история на българската литература след Девети Септември 1944 г. кн. I. С. 1979. с. 62.

⁴² Н. Фурнаджиев, Цит. съч., с. 21.

Послепис (2): Струва ми се, че вклиняването в съзнанието е налице още през 50-те. Примерът, който дава Фурнаджиев, заслужава да бъде цитиран: „Разговаряйте с което щете днешно 5-6 годишно дете и вие ще се натъкнете на въпроси: за чичко Димитров, какво е война, къде е Димитровград, то се интересува от танкове, от самолети и т. н. Едно 4-годишно дете задава такъв въпрос на баща си вечерта преди да заспи: „А кой е бил преди Сталин?“ Бащата отговаря – „Ленин“. – „А кой е Ленин?“ Бащата обяснява и чак тогава малкият гражданин заспива спокойно.”⁴³ (Годината е 1952.) Заслужава си да сравним тези въпроси с онези, които Дора Габе дава за пример в статията си „Детска душа и детска литература“: „... петгодишно дете пита къде е било, преди да се роди. – Никъде. – Какво е това: никъде? – Нищо не е. – Какво е: нищо?(...) Почват се въпроси: колко е голям Дядо Господ, какво е празното, какво е тъмното, откъде иде слънцето и т. н.”⁴⁴ (Годината е 1938 г.).

⁴³ Фурнаджиев, Н. Цит. съч., 1952, с. 28.

⁴⁴ Габе, Д. Детска душа и детска литература. // Светът е тайна. УИ „Св. Климент Охридски“. С., 1994, с. 453-454.